

Mra Pussor
30/IV. 32. autor

Kristian Jaak Peterson,

ehk se, mis ta mõtles, ja teggi, ja kuidas ta ellas, ja mis ta teada sai omma ello sees, isse-enneselt üllespandud 17-al ello-aasta seest, ello-otsani — on kirjutatud selle nooruki päevaraamatulise kaustiku esimesele leheküljele, kelle elukäiku katsutakse järgnevas veel kord jälgida. Kui see päevaraamat tõesti sisaldaks kõike seda, mida nii paljulubava pealkirja järele võiks oodata, siis oleks käesolev kirjutis täiesti üleaarne, selleks poleks mingit tarvidust. Teatavasti aga ei sisalda see päevaraamat kaugeltki mitte kõike seda, mis lubatud. Juba puhtajaliselt ei haara ta aastaid „17-da ello-aasta seest ello-otsani“, vaid ainult kirjutaja 17. ja 18. eluaasta, kuna järgnevate jooksul ei ole ilmselt ridagi sesse raamatusse kirjutatud. Ka võidakse neist väheseist päevaraamatu märkmeist leida küll sed, mis K. J. Peterson tähendatud paari aasta jooksul mõtles, kuna kõike seda, mis ta teggi, kuidas ta elas ja mis ta teada sai oma elu sees, — kõike seda see kaustik ei sisalda kuigi nimetamisväärsel määral. Neid andmeid tema elukäigu valgustamiseks tuleb otsida mujalt, kusjuures suure tähtsusega on iga väiksem kui andmekilluke, iga väiksem kui teateraasuke, mis kuidagi aitab tema elu ja tegevust selgitada.

K. J. Petersoni elulooliste andmete algallikaks on paar nädalat pärast tema surma kindralsuperintendent K. G. Sonntagi poolt avaldatud järellhüüe¹⁾, millele tuginevad kõik järgnevad sõnavõttud, nende hulgas ilmselt ka Turu rootsikeelse ajaajakirja „Mnemosyne“ kirjutis 1823. a., kuna seal peajoontes ainult teiste sõnadega korratakse eelmist kirjutist. 11. apr. 1857 on tollaegne Õpetatud Eesti Seltsi sekretär dr. Woldemar Schultz seltsi koosolekul refereerinud K. J. Petersonist, aga et ettekande käsikiri kaotsi on läinud ja koosoleku protokollis ettekande pidamine ainult mainitud, siis ei tea meie selle sisu kohta lähemalt midagi. Arvatavasti puudutati selles siiski ainult

¹⁾ Rigaische Stadt-Blätter 8. VIII 1822, lk. 297—299, ja lisandeid sellele: seals. 26. IX 1822, lk. 366. Vrd. ka: Rigasche Biographieen. Bd. I (1881), lk. 83—84.

Õpet. E. S-i arhiivis säilitatavaid Petersoni käsikirju, mis sinna olid sattunud peale Rosenplänter'i surma koos tema muu kirjandusliku pärandiga.

Eesti keelt kõnelevale ja lugevale publikule tutvustas esimest korda K. J. Petersoni O. Kallas juba mainitud „Mnemosyne“ artikli tõlke kaudu 1893. a. „Postimehes“²⁾. Esimene iseseisev katse Petersoni ja tema toodangut eesti seisukohalt iseloomustada ja hinnata on V. Reimani kirjutis 1901. aastast³⁾. Seal Petersoni värsitoodangust antud väärhinnangute kohta on juba varemini sõna võetud ja need lõplikult ümber lükatud, nii et sellel pole käesolevas kirjutises põhjust enam peatuda. Küll on aga põhjust veidi ettevaatlikumalt ja kriitilisemalt suhtuda V. Reimani kirjutise sellesse osasse, milles käsitletakse Petersoni esimese eesti rahvuslasena, kellel olevat jätkunud iseteadvust isegi põlatud maarahva lihtsas kuues käia. Rahvusmeelsuse propaganda vahendiks võis ju tähendatud fakt küllaltki meelepärane olla, kuid kõige pealt tuleks siiski järele katsuda selle paikapidavust ja küsitella, kas oli see tingitud teadlikust meelsuse avaldamistarbest ning kuivõrt olid selleks kaasamõjuvad muud, nende hulgas ka maisemad tegurid, aga sellest lähemalt alamal.

Eesti kirjandusajaloo vähevalgustatud taevasse lennutas K. J. Petersoni ühe kiirgavama kinnistähena alles G. Suits Noor-Eesti võitluspäevade revolteeritud ja poleemilises tuhinas⁴⁾. Petersonile suurema hiilguse andmiseks on ta O. W. Masing'i ja Petersoni vahelistes suhetes näha tahtnud igivana sugupõlvede ja maailmavaadete antagonismi, millest tuletatud järeldused on lisanud Petersoni saatuse traagilist värvingut. Sealpeale särab Peterson täies hiilguses esmasuurusliku tähena, ilma et ta nime ega isikut tumestaks ükski vari. Säärase ebareaalse ja ebamaise vooruslikkuse loori mähitud kaunishingelise nooruk-luuletaja ideaalkujuna on ta kandunud ka meie tänapäeva kirjandusliku üldsuse teadvusse. Ta näib olevat ainult puhta vaimu kehastus, kellel puudub kõik materiaalne, liha ja veri, nagu ei oleks ta olnudki kõige pealt siiski elav inimene.

K. J. Petersoni avastamisele järgnes 100. surmapäeva puhul ka tema vähearvuliste ilukirjanduslikkude teoste, päevaraamatu ja kirjade kättesaadavaks tegemine⁵⁾. Ühenduses sellega on tehtud ühelt poolt ka esimesi teritatumaid katseid tema ilma-

2) Postimees, 20. V 1893, nr. 107.

3) EÜS-i Album. Kuues leht, lk. 1—17.

4) Meie esimene luuletaja. Koguteos: Võitluse päivil [1905], lk. 35—40.

5) K. J. Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad. Korraldanud ja redigeerinud Aino Paltser. Tartu 1922.

vaatesse ja toodangusse süvenemiseks⁶⁾, on püütud lähemalt selgitada O. W. Masingi suhtumist Petersonisse ja tema esimesesse värsikatsetesse⁷⁾. Teisest küljest on aga V. Reimani ja G. Suitsu juhtmõtted ja põhikäsitlused Petersonist andnud vilja ka süvenematult lahjendavaile ja liialdavalt moonutavaile populariseerimisveskitele, peamiselt küll ajaleheartikleis, aga ka kirjandusajaloo koolikäsiraamatuis⁸⁾. Üldiselt aga meie tänapäeva kirjandusajaloolised käsitused ja käsitlused K. J. Petersonist — olgu nad siis üksikasjusse süvenevad eriuurimused või populariseerivad kirjutised — ühendavad endas kaks põhikomponenti, kaks põhikäsitlust: V. Reimani rahvusidealistliku — „Tema on esimene haritud eestlane, kes ennast eestlase tundis olema ja kes seda südikamalt ja avalikumalt igalpool püüdis üles tunnistada, kui keegi teine pärast teda“⁹⁾, millele G. Suits omalt poolt lisandab K. J. Petersoni erakordse tähenduse luuletajana ja vabamõtlejana — „Kuid omalt poolt tahaksin mina selle pääle rõhku panna, et Kristian Jaak Peterson minu teada esimene Eesti soost luuletaja-iseloom on“ jne.¹⁰⁾. Sellise ainult K. J. Petersoni vaimse poole esiletõstmise ja rõhutamise juures on kõrvaliseks asjaks jäänud tema maine isik ja ühiskondlik ajalisruumiline keskkond, kus ta oma lühikesed elupäevad mööda saatis. Ilmselt on see käsitluse ühekülgsus olnud tingitud tema elulooliste andmete puudulikkusest, ent ühtlasi just see asjaolu oleks pidanud kutsuma olevaist andmeist järelduste tegemisel seda suuremale ettevaatusele.

Käesolevas kirjutises siis selle vastu, hoidudes võimalikult ühekülgselt abstraherimisest ja tänapäeva tõekspidamiste minevikku projitseerimisest, katsutakse Petersoni maist isikut ja toodangut näha kaasaegse ühiskondliku elu kaas- ja koosolu füüsilistest ja vaimlis-kõlblaist mõjutegureist sõltuvas sidevuses.

⁶⁾ K. A. Ben, K. J. Petersoni ilmavaade. E. Kirj. XVIII (1924), lk. 225—234 ja hiljemini ümberredigeeritult G. Suitsu toimetatud koguteoses „Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks“, Tartu 1927, lk. 5—13. J. Väinaste, K. J. Petersoni stiili peajooned, eespool-tähendatud koguteoses, lk. 14—55.

⁷⁾ H. Brindfeldt, Kr. J. Peterson ja O. W. Masing. Looming 1923, lk. 129—137.

⁸⁾ Esikohta viimaste killas omab kahtlemata kõige hilisemana K. Mihkila, kes oma „kirjanduse ülevaates“ saab toime säärase kummaliselt isetarga ja kaelamurdva vägiteoga, et ta paneb Petersoni teosed, millest teatavasti väike osa trükivalgust nägi 80 aastat pärast autori surma, kuna täielik kogu ilmus alles 100. surmapäeva puhul, — et ta paneb need värsikatsed juba nende tekkimisest alates eesti kirjandusele otsustavat ja murrangulist mõju avaldama. (Vt. Lühike Eesti kirjanduse ülevaade keskkoolidele. I vihk. Tartu 1930, lk. 55 ja 77.)

⁹⁾ EÜS-i album. Kuues leht, lk. 15.

¹⁰⁾ Võitluse päivil, lk. 36. Samuti ka E. Biogr. Leks., lk. 377: „P-i erakordne tähendus luuletajana ja vabamõtlejana ei ole tunnustavat hindamist leidnud varem kui Noor-Eesti liikumisest saadik.“

Neist seisukohtadest lähtumine loodetavasti aitab selgitada ka Petersoni vaimse isiku kujunemist ja toodangu saamislugu kui ka enneaegse kustumise senini hämaraks jäänud põhjusi, viib lähemale sellele võimalikult objektiivsele sihitaotlusele, mis on kirjandusajaloolise uurimise veetlevaks ülesandeks. Lõplikku ja täielikku lahendust muidugi ei suuda ega kavatsegi ka käesolev kirjutis pakkuda, küll ehk aga siiski meid huvitavat küsimust mõne sammukese võrra tänapäevale ligendada. Tarvitada oleva andmestiku uudisleiud on selleks ikka veel puudulikud, kuid käepärast olevad lisandid tunduvad ikkagi niivõrt olulistena, et nende tagasihoidmine oleks ebaõige.

Lisaandmete hankimisel on tähelepanu pöördud peamiselt arhiividele ja selleks enam-vähem süstemaatselt läbi soritud need Tartu Ülikooli arhiivi osad, kus vajalikkude materjalide leidmist võis eeldada, kuna teiselt poolt ka Riia arhiivide rikkalikkudest panipaikadest on aastate jooksul mõndagi ammutatud niihästi Petersoni isiku kui ka ajaolude valgustamiseks. Ootamatult on aga veel käesoleva artikli esialgse valmiskirjutamise ja Akad. Kirjandusühingu koosolekul ettekandmise järel ka üks trükiisõna kaudu paljundatud, kuid senini kahe silma vahele jäänud allikas leidunud. Nimelt on Tartu lokaalajaloo tundja härra A. C. G. Rosenberg nende ridade kirjutaja tähelepanu juhtinud 1912. a. „Rigaer Tageblatt'is“ avaldatud K. J. Petersoni Riia koolide kaasõpilase, pärastise pastori C. L. Kählbrandt'i memuaaridele¹¹⁾. Tähendatud memuaarides Petersoni kohta leiduvad andmed on oluliseks täienduseks juba varemini Riia arhiividest kogutud materjalidele eriti tema alg- ja keskkoolilise ajajärgu kui ka viimaste eluaastate kohta. Härra Rosenbergi lahke vastutulelikkuse tõttu, kes vastavaid Riia ajalehe väljalõikeid kasutada andis, on ka tähendatud allikat alamal tarvitatud, mille eest teda ka siin on põhjust tänada, seda enam, et „Rigaer Tageblatti“ Tartu raamatukogudes ei leidu.

2.

K. J. Petersoni põlvnemisest, vanemate Riiga sattumise põhjustest ja tema varasemast lapsepõlvest ei tea meie midagi. Võibolla tuleviku uurimised ehk näitavad, kas ja missuguses ühenduses oli Kikkja Jaagu maalt välja rändamine Viljandi kihelkonna koolmeistri Petersohn'iga, kes 1806. a. 6. mail on umbes 50-aastasena surnud¹²⁾.

¹¹⁾ [C. L. Kählbrandt], Jugenderinnerungen. Rigaer Tageblatt 1912, nr. 1, 3, 5; ilmunud anonüümselt, kuid ilmselt on need alguseks mälestiste teisele osale, mis ilmus samas ajalehes ja samal aastal auctori täie nime all ning mis sisaldab mälestisi Tartu ülikoolis viibimisest — „Aus den autobiographischen Aufzeichnungen des weil. Propst K. L. Kaehlbrandt-Alt-Pebalg.“ Rig. Tageblatt, 1912, nr. 185 ja 187.

¹²⁾ Viljandi kirikuraamat 1806, lk. 478. Eesti Riigi Keskarhiivi (=ERKA).

Otseste andmete puudumisel jääb vist alatiseks selgitamata ka see lähem ümbrus, kust meelt märkama hakkav tulevane luuletaja ammutas oma esimesi komplevaid muljeid ja elamusi ning kus ja kuidas toimus tema füüsiline kasvamine. Välistest meeltesõbivaist sündmustest võiks ehk Petersonile kohaldada samu, mida paar aastat temast noorem Kählbrandt noteerib oma lapsepõlve haaravamate ja tugevamate elamustena¹³). Nimelt 1810. aastal lippude lehvides ja trummide põriseses pühitsetud Riia linna ja Liivimaa Vene riigi poolt vallutamise 100. mälestuspäeva, ja teiseks 1812. a. maailmavallutaja Napoleoni hiigla-sõjaväe ilmumist Venemaa piiridesse ning sellega kaasas käinud üldist paanikat, mis Riias andis põhjust Väina-taguste agulite vandalistlikule mahapõletamisele ja kabuhirmunud elanikkude massilisele põgenemisele.

Samul aastail on tõenäoliselt alanud ka noore Kristian Jaagu kooliskäimine; alul Jakobi kiriku algkoolis ja hiljemini Riia teises kreiskoolis, ka „navigatsiooni-kooliks“ nimetatud kolmeklassilises õppeasutises, mille ülesandeks oli nimeliselt küll oma kasvandikkude merimehekutsele ettevalmistamine, kuid tegelikult „ei toimunud selles sihis midagi ja peale tumesinisest riidest madrusepluusi ei saanud nad (õpilased) midagi, mis neid merimeheteenistusele oleks võinud ette valmistada, ega hakanud ka edaspidi ükski õpilane merimeheks“, — nagu väidab Petersoni kreiskooli-kaaslane¹⁴). Kreiskooli õppetöö korralduse ja õpetajate kohta toleaegetes oludes ei tea mälestuste autor öelda midagi erakorralist head ega ka halba. Selgub siiski, et tavaliste ainete ja saksa õppekeele kõrval on õpitud ka ladina, vene ja prantsuse keelt.

Siinkohal huvitab meid siiski enam kuulutada, mis teab ta oma kaasõpilasest ja kuidas iseloomustab ta oma pärastist kreeka keele õpetajat „Jak Petersoni“. „Viimasel poolaastal enne gümnaasiumi astumist võtsin ma — — — ühe gümnaasiasti Jak Petersoni käest kreeka keele eratunde, kes suuri lootusi õigustas, hiljemini ka mõnevõrra tähelepanu äratas, lõppeks aga siiski 'ein unruhmliches Ende nahm'. Ta oli sündinud eestlane, Jakobi kiriku teenri ja kellalööja poeg; ta oli alguses põhimõtteliselt kõige jälgim küüniik (der unflätigste Zyniker), milline üldse võib esineda; ta otsis midagi sellest, et nii vähe kui võimalik tarbeid tunda ja ennast võimalikult kõigis keeldumistes harjutada, ja isegi kõige ebaloomulikumaid ning tülgastavamaid aineid süüa; selle tõttu hoidusid kõik temast eemale, kuid ta tõmbas siiski nende tähelepanu endale; ta oli nimelt endale pähe võtnud paganate misjonäriks hakata, tol ajal midagi hoopis ennekuulmatut — ja arvas, et ta keeldumisharjutustega ja kõige ebaloo-

¹³) Rig. Tageblatt 1912, nr. 1 ja 3.

¹⁴) Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

mulikumate ning tülgestavamate toiduainetega harjutamise kaudu saab selleks (s. o. misjonäriks) kõige paremini. Korraga pöördus ta siiski ümber, viskus ennenägematu usinuse ja harukordse energiaga teaduste kallale, kusjuures ta ei piirdunud ainult kooli õppeainetega, vaid haaras kõiki teaduste alasid, mis aga kätte-saadavad olid¹⁵⁾.

Säärase kummaliselt veidra iseloomustise annab siis omaaegsest kaasõpilasest too Uus-Pebalgi pastor ja Võnnu maakonna praost, kes üldiselt oma mälestiste toonis ja laadis arendab usaldust-äratavat, rahulikku ja objektiivset, kuigi just mitte eriliselt sügavat asjade ja olude kirjeldust. Kuigi meil puuduvad andmed antud iseloomustise tõepärasuse kontrollimiseks ja kuigi sellest kirjeldusest maha arvata kõik võimalikud liialdavad jooned, siis jääb Petersoni iseloomu põhikavandisse ikkagi era- ja harukord-sust taotlevate, normaalsest kõrvale kalduvate, seletamatute ürg-tungide kompleks. Ja selleks leiame tõendeid ka teisalt. Eks kõnele ka Sonntag keset muidu otse ülistavat otsust Petersoni kohta tagasihoidlikult ja varjatult ka mingisugustest sisemistest ja välistest iseärasustest, mis temas on avaldunud suuremal määral, kui see ehk kiiduväärne oleks olnud¹⁶⁾.

„Pärast (kreis)koolikursuse kiiret lõpetamist jättis ta lõpp-eksami aktuse puhul õpetajad ja õpilased jumalaga — sinna-maani enneolematul viisil — meie kõigi teiste õpilaste poolt imeteldud kõne kaudu, — ja astus gümnaasiumi, jooksis kiiresti kõik klassid läbi ja, peale seda kui oli Tartu ülikooli astunud ning mõned aastat seal õppinud, tuli tagasi kõrgi arvamusega: tal polevat seal enam midagi õppida¹⁷⁾. — Kuigi mälestiste kir-jutajat on kaasa tõmmanud sama rutt, millega Peterson oma õpingud lõpetas, tuleb meil siinkohal siiski seda tempot tasandada ja nobedast teejuhist mõneks ajaks lahkuda.

Riia gümnaasiumi õpetajaskonda kuulusid tol ajal mitte üksi Riia, vaid kogu Baltimaade kultuuriloos üsna tuntud nimed: A. Albanus, W. C. F. Keussler, C. L. Grave jt. Nad olid pärit samast saksa töötü intelligentsi hulgast, kes eriti Prantsuse revolutsioonile järgnenud aastail paiskus hiiglalainena idasse. Uusi töomaid otsides kinnitasid nad kõige pealt kanda balti saksa aadliperekondades „hofmeister’itena“, kodukooliõpetajatena, kust aegamööda kannuseid teeninumad oma leivaisandate armust leidsid tee ka kirikukantslitesse maarahvale evangeeliumi kuulu-tama. Saanud kasvatuse siinseist avaramais oludes ja hariduse Lääne-Euroopa valgustusaegeis haridusääsides, täitsid nad ka uutel teenistuspaikadel oma teadlikku või alateadlikku kultuur-missiooni. Majanduslik ja sotsiaalne sõltumus oma käskijaist

15) Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

16) Rig. Stadt-Blätter 1822, lk. 298.

17) Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

ning võimatus maa poliitilise saatuse juhtimisest osa võtta ei loonud muidugi kuigi soodsat pinda kodumaalt kaasatoodud maailmakummutavate ideede külvile siinses tagamaa sompunud õhkkonnas. Leivateenistuse kaotuse kartusel tuli neid vastavalt oma iseloomule kas täiesti maha salata või orjapidajate pärihärrade poolt dikteeritud nõuetele kohandada. Kõigi nende mitmekesiste ja komplitseeritud mõjutegurite resultaadiks oli siiski vähemalt sisuliselt võrdlemisi vabameelselt suunatud kiriku- ja koolikorraldus, millele olid Aleksander I 1804. a. koolireformiga ka endisest võrratult vabamad välisraamid antud.

Liivimaa kubermangu koolide ja Riia gümnaasiumi direktor dr. A. Albanus, tema ameti pärastine järeletulija, matemaatika õpetaja W. C. F. Keussler, vali ja sarkastiline, kuid tubli kreeka keele õpetaja dr. E. Ph. Renninger, heastüdamealine ladina keele õpetaja J. H. Henschler, usuõpetaja dr. C. L. Grave, kelle õpetuse järgi oli ristiusk juudi, muhamedi, budda ja muude paganauskude kõrval ainult prima inter pares,— need mehed ühes teistega moodustasid tolleaegse Riia literaartidekihi erksama ja vaimsema paremiku. Kohaliku kiriku kõrgema esindaja ja ratsionalistliku teoloogia esirinna mehe, kindral-superintendent K. G. Sonntag'i ümber koondudes omandas see ring oma erakordse aktiivsuse tõttu läinud sajandi esimestel aastakümnetel kiriku- ja koolielu korraldamisel juhtiva ning tooniandva koha mitte ainult oma lähemas ümbruses, Riias ja Liivimaa kubermangu piirides, vaid nende äratav ja viljastav mõju ulatus üle terve Baltimaa küll esimeste puhtpedagoogiliste ajakirjade, kooliraamatute, lugematute programmiliste brošüüride ja ajalehtedegi kaudu. Selles ringis tunti vajadust ka harimata maarahva haridustarvete rahuldamiseks; nendega kontaktis töötades ja julgustusel on teoks saanud meie esimeste, J. Ph. Roth'i ja J. H. Rosenplänter'i kihelkonnakoolide asutamine, kuna rahvakoolide paremale järjele tõstmise mitmekordsed kavad jäid teostamata maa võimupidajate vastutöötamise tõttu^{17a)}.

Kuivõrt vabameelne õhkkond valitses selles õppeasutises, kuhu astus Peterson kreiskooli lõpetamise järel, iseloomustab ehk juba see ainus näide Kählbrandt'i noorusmälestistest, mis puudutab usuõpetuse käsitlemist. „Ratsionalistlik usukäsitlus oli tol ajal ainuvõimalik, harilik ja mõeldav, see ei lasknud meie juures ühelgi teisel vaatel tekkida, seda enam, et piibliga meid kunagi ei tutvustatud, piiblitlugu koolis ei õpetatud ja et me Lutheri katekismust vaevalt tundsim“¹⁸⁾. On vist üsna loomulik, et just selles ortodokslikust ja dogmaatilisest ususundusest vabas Riia

^{17a)} K. G. Sonntag'i kohta vt. näiteks: Joh. Kirschfeldt. Die religionsgeschichtliche Stellung des Gen.-Sup. D. Dr. Karl Gottlob Sonntag. Riga. 1931. (Abhandlungen des Herder-Instituts. Bd. IV. 3.)

¹⁸⁾ Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

gümnaasiumis ja tublide kasvatajate hoole all võisid eriti soodsas pöörde saada Petersoni mitmeti iseäralikud põhitungid ja erakordsed vaimuanded.

Gümnaasiumi vaimliselt rikkas ja elavas õhkkonnas huvitasidki teda kõige mitmekesisemad küsimused. Seal avastas ta oma luuletaja-ande ning sõnastas värsivihikusse¹⁹⁾ dialoogides karjaselaulude kõrvale ülevaid oode jumalast, päikesest, inimesest, sõprusest, samuti kui oma Alo armuelamuse selle rõõmu ja muredega. Päävaraamatus²⁰⁾ juurdles ta aga samal ajal metafüüsiliste igavikuküsimuste, maailma algpõhjuste ja elumõtte probleemi kallal. Sealt astus ta kirjavahetusse J. H. Rosenplänter'iga²¹⁾, saatis temale tutvumiseks ja arvustamiseks oma esimesi värsikatseid ning arutas eesti keele lauseõpetuse küsimusi tema ajakirjas. Ja peale kõige muu jõudis see 17-aastane nooruk õpetada teisi ja õppida ise ning kolme aastaga lõpetada gümnaasiumi neljaklassilise õppekursuse, mida täendab see iseenesest üsna tavaline lõputunnistus, nagu neid Riia gümnaasium paljudele teistelegi andis, ilma õppeainete üksikasjaliku hinnangu ja isegi kooli nime mainimata²²⁾.

Seega oli Peterson selja taha jätnud selle asutise, mis temas

¹⁹⁾ Kristiani Jago Petersoni laulud. Riia linnas, 1818. Vt. Laulud, päävaraamat ja kirjad, lk. 123—138.

²⁰⁾ Kristian Jaak Peterson, ehk se, mis ta mõtles, ja teggi jne. seals., lk. 171—180.

²¹⁾ Kiri Rosenplänter'ile Riist 20. okt. 1818 seals., lk. 105 ja 154—155. — See kirjavahetus sai alguse arvatavasti tähendatud kirjas mainitud „Freund Karl'i“ kaudu, kes oli Rosenplänter'i tädipoeg ja Petersoni parem sõber, gümnaasiumi kaasõpilane ja hiljemini ka ülikooli kaasvõitleja Carl Bayer, nagu selgub ühest Rosenplänteri kirjast kindralsuperintendent Sonntag'ile pärast Petersoni surma. (Kiri 2. nov. 1822, praegu Riia linnaraamatukogus) [= RiLRk].

Carl Bayer oli pärit Volmarist, Rosenplänteri sünnilinnast, kuna poja ülikooli astumise ajal oli isa juba Riias kaupmeheks. Tartu ülikooli usuteaduskonda astus Bayer üks aasta pärast Petersoni (1820. a. I sem.) ja lahkus enne lõpetamist 1822. a. Oli koduõpetajaks Kuramaal ja Peterburis, õpetajaks Moskvast, Tsarskoje Seloo lütseumis ja Peterburi kadettidekorpuses, kasvatajaks Lausanne'is ja reisikaaslaseks Saksamaal; siis postmeistriks Valgas ja hiljemini Viljandis, kus ka sari 1863. a. Album Academicum, matr. nr. 1418. — Kes teab, ehk annaks tema järeletulijate ülesotsimine veel mõningaid materjale ka Petersoni tundmaõppimiseks.

²²⁾ „Christianus Jacobus Petri filius tres annos cum dimissio (-dio) apud nos ita versatus est, ut optima quaeque de Eo sperare liceat. Neque enim litterarum amore solum excelluit, variaque studiorum suorum specimina edidit neuitquam contemnenda sed et morum integritate ac modestia se nobis probavit. Merito itaque optimum huncce juvenem, quem hisce ex scholis nostris fecimus missum, omnibus, ad quos haec pagella pervenerit, quam maxime potest, commendatum esse cupimus.

Dab. Rigae mense Decemb. M.DCCC.XVIII“, millele järgnevad pitsatitega varustatud allkirjad. Zeugnisse der Studierenden und Gratisten 1802—1824. Vol. V, p. 31. Tartu ülikooli arhiiv. — ERKA.

oli ellu äratanud nii väga mitmesuguseid ilusaid algeid, kuid nende süstemaatiline väljaarendamine, oma võimeis teadlikuks saamine vajab veel palju koondatud endassesüvenemist ja hooldava käe juhtimist. Selleks oli tarvis astuda ülikooli.

3.

Ühel uusaasta esimestest päevadest 1819 algas K. J. Peterson oma teekonda Tartu, eneseleidmise ja maailmavallutamise palverännakut Muusadelinna, nagu nii paljud temataolised enne ja veel enamad tuhanded pärast teda. Taskus gümnaasiumi lõputunnistis ja endiste õpetajate soovitusel, Jakobi kiriku kellamehe kehavõitu ameti kõrvalt kokkuhoitud rahanatuke ja eratundide andmisega iseseisvalt kogutud taskuraha. Pea täis pettumuste mõrudusest mürgistamata uhkeid mõtteid ja reisipaunas muu teemona kõrval hoolikalt hoitud „Kristiani Jago Petersoni laulud“ ning päevaraamat. Kes teab, kas tuttava veovoorimehe reele laotud koorma nukal või mõnede varakamate tulevaste kaasvõitlejatega ühises posthobuste sõidukis, kas säärase esimest vabadust maitivate, postijaamast postijaama kihutavate noorukite joomahullunud seltskonnas, nagu mäletab oma esimest teekonda Tartu ülikooli too üsna jutukas jõuka Riia pottseppmeistri poeg, tuievane maailmakuulus Wilhelm Ostwald oma autobiograafias²³⁾, kes sama teed sõitis viiskümmend aastat pärast Petersoni. Kes teab, kuid kahepäevase kärsitu sõidu järele läbi talvise pakase jõudis ta Tartu ja asus elama kreiskooli-inspektori C. S. Anders'i juurde²⁴⁾.

Nüüd näis, et ta oli jõudnud oma unistuste realiseerimisvõimaluste künnisele. Olid täita ainult mõned formaliteetidid: ennast immatrikuleerida lasta ja loengutele kirjutada; aga kõik see nõudis kõige pealt raha, väga palju raha. Immatrikulatsioon — 40 rbl., iga üksik loengutsükk (3—4 nädalatundi) — 10—15 rbl. semestris, viletsavõitu tuba ühes küttega 75—100 rbl. semestris, lõunasöök — 15—20 rubla kuus, hommikusöök — 50—60 kop. korra pealt, õhtusöök sama palju, kokku umbes 30 rbl. kuus. Kuid see polnud kõik. Oli tarvis end üliõpilase vormimundrisse panna: kõrged kannustega varustatud saapad — 25 rbl., valged kalevist püksid — 35 rbl., sinisest kalevist kuldtkandiga kuub, müts, teenija, pesunaine, ja palju muid vähemaid tarbeid, — kes jõuab neid kõiki üles lugeda. Mõõka polnud esialgu tarvis, — selle kandmise oli uus kuraator krahv Lieven 1817. a. aprillis

²³⁾ W. Ostwald, Lebenslinien I. (1926), lk. 73.

²⁴⁾ Petersoni kiri Sonntagile 7. jaan. 1819. Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 105. Hr. Rosenbergi teatel asunud inspektor Anders'i maja Toomi külje all, praeguse Botaanika ja Gustav-Adolfi (Jakobi) tänava nurgal maja nr. 52. kohal.

sagedate kahevõitluste tõttu ajutiseks ära keelanud. Keeld võeti tagasi alles kahe aasta pärast, 1819. a. mais.

Kõik, kõik nõudis aina raha, kuid sissetulekud, teenistusvõimalused olid samal ajal vägagi kitsad. Vist mitte asjata ei kurtnud sagedasti Liivimaa kindralsuperintendendi K. G. Sonntag'i kasupoeg Th. Freytag²⁵⁾, kes mõned semestrid enne Petersoni oli Tartu ülikooli tulnud, kaasas oma kasuisa kõige paremad soovitusel, mis avasid tee mitte ainult ülikooli võimumeeste, vaid ka muu seltskonna tippude majadesse, — vist mitte asjata ei kurtnud ta, et eratundide andmiseks olevat Tartus väga piiratud võimalused. Ja see polnudki ime, kui meelde tuletada, et Tartu oli tol ajal alles 3000—4000 elanikuga pisilinn, kusjuures üliõpilased sellest elanikkude arvust moodustasid 10% ja teenistust vajavaid nende hulgas oli palju. Mis pidi siis tegema kehva kellamehe veel kehvem poeg, kui isegi kohaliku kiriku kõrgema võimukandja kasupoeg ei leidnud tarvilikul määral teenistust? Ent jätame esialgu Jaagu ta rahamuredega üksi ja küsime, mida pakkus siis omalt poolt nii kalli raha vastu see soov-unistuste, ootuste ja lootuste Mekka, alma mater Dorpatensis.

1802. a. 21. apr. pidulikult avatud „Kaiserliche Universität“ esimene, Parrot'i, Morgenstern'i jt. ratsionalistlikust humaansuseusust ja veendumusest ning ilukõnelisest moraalsest paariosest kantud nn. heroiline ajajärk oli 1817. aastaks lõppenud pea täieliku vaimlise pankrotiga — rätsepatele ja kaupmeestele õigusteaduse doktorikraadi andmise skandaaliga. Ülikooli kohapealsete juhtide elukauged ja teoreetilised kasvatusmeetodid ei olnud küllalt tõhusad kohalikkudest tagamaistest feodaaloludest võrsunud härraspoistest üliõpilaste ulakuste ohjeldamiseks, kelle ataakide eest ei olnud kaitstud kohalikud kodanlised ega sõjaväelised võimu- ja korrapidajad, kõnelemata profanum vulgus'est — käsitöölisest. Vähe mõju nii professoritele kui üliõpilastele oli ka Frankfurtil pesunaise pojana üles kasvanud, saksa „Sturm und Drang'i“ kirjanduslikule voolule nime andnud ja Venes kannuseid teenides kindrali aukraadini tõusnud „Dichterkurator'i“, Fr. M. Klinger'i Peterburist aeg-ajalt saadetud manitsustel. Nii mõnigi kord pörkasid selle endise „tormleja ja tungleja“ korralekutsuvad ettekirjutised ka professorite ja üliõpilaste üksmeelse korporatiivse vaimu müüri vastu, kus Tartust ikka ja jälle vastati, et välismail, eriti Saksas, valitsevat palju hullem seisukord, kuna Tartu üliõpilased võivat kõige peale vaatamata olla neile eeskujuks. Kui aga säärase kahe otsaga ja kõikuva

²⁵⁾ Th. Freytag immatr. 1817. a. II sem. Gümnaasiumi õpetaja ja tsensor Tartus, 1837. a. Peterburi ülikooli professor, surnud 1859. a. Freiburgis. — Tema kirjad Sonntagile säilitatakse Riia linnaraamatukogus ja Jakobi kiriku arhiivis. Neist kirjadest ja kaasaegsest memuaar-kirjandusest on ammutatud andmeid toleagse üliõpilase majapidamiskulude kohta.

üliõpilastesse suhtumise tagajärjel korratud arenesid nii kaugele, et üliõpilased hakkasid ka oma professorite aknaid sisse loopima ja rektor hädaga tõttas kuraatorilt abi paluma, vastas Klinger 1811. a. abitud ironiseerides, et „professorid, kes ei meeldi üliõpilastele, teevad kõige paremini, kui hoolitsevad, et nende aknad ei suundu mitte tänava, vaid õue poole“²⁶⁾.

Ka õppekorraldus oli meie praegusaja mõttes ettekujutamatu. Oli küll ette nähtud 3-aastane kursus ja loengutele kirjutamise sundus kuid kuni 1817. a. anti ülikoolist lahkujatele lõputunnistised ainult kuulatud loengute põhjal, kuna teadmisi kontrollivaid eksameid üldse ei nõutud. Tavaliseks nähtuseks oli ka see, et ametliku 3-aastase kursuse normi täitsid ainult need, kes tahtsid riigiteenistusse astuda, kuna üliõpilaste suur hulk lahkus Tartust niihästi enne semestri lõppu kui ka normaalkursuse läbi-kuulamist. Alles 1817. a. maksmapandud korra järele pidi iga ülikooli lõpetada tahtja õiendama ühe suulise ja ühe kirjaliku eksami, et omandada graduateeritud üliõpilase kraadi, mis andis riigiteenistuses erilisi soodustusi. Õppimine oli seega peamiselt nende üksikute asjaks, kes ise tõesti tahtsid õppida ja kui palju nad seda tegid enda huvist. Suure hulga peategevuseks oli seevastu kaardi- või joomalauas aja lõbusalt ja muretult möödasaatmine²⁷⁾.

Mis tegi, kuidas suhtus kõigesse sellesse meie kaunis- ja õilishing Kristian Jaak oma Tartus oleku esimestel päevadel? Esioitsa olid tal esikohal kahtlemata õpingud, aga hiljemini... „Ma pidin tervest hulgast väikestest pummelustest (Kneipereien) osa võtma, nii et ma enne päris rebaste kommerssi igal nädalal 2—3 joomingut (Sauflage) kaasa tegin. Täiesti mõtlematult viskusin ma sesse keerisesse, ja kui saatus mind armulikult ei oleks hoidnud halbade inimeste tutvuse eest, oleksin ma muidugi kehaliselt ja vaimliselt täiesti hukka läinud. Selles erutatud meeleolus olin ma kõigekest vastuvõtlik.“ — Seda pihtimust pole kirjutanud küll Peterson, samuti sobimatu oleks olnud sellest kirjutada Th. Freytag'il oma kirikuvürstist-kasuisale tulevaste teetiste ärajäämise kartusel. Ei, nii mäletab aastate pärast oma Tartus mahaprassitud esimesi üliõpilasaastaid keegi Tallinna arst, kellel joomingute kõrvalt oli jätkunud aega ja oli eeldusi ka

²⁶⁾ Kuraator Klinger kirjutab rektor Grindel'ile 7. nov. 1811. M. Rieger, Fr. M. Klinger II. Briefbuch (1896), lk. 278.

²⁷⁾ Siin on tulnud Tartu ülikooli olude ja üliõpilaselu kirjeldamisel piirduda ainult mõne põgusa lausega, kuna teisel on seda palju üksikasjalikumalt tehtud. Vt. näit. E. V. Petuhhov, Imperatorski Jurjevski, bövši Derptski Universitet I (1902); W. Süß, Karl Morgenstern (Acta et Comment. Univ. Tartuensis, B XVI ja XIX, ka äratrükk) ja I. Tõnisson, „Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis“ koguteoses „Tartu üliõpilaskonna ajalugu“. Toim. J. Vasar. Tartu 1932, lk. 15—54; neis teostes on antud ka enam-vähem täielik loend kogu vastava kirjanduse kohta.

ilusamaiks ning vaimsemaiks huvideks²⁸⁾. Ent ümbrus ja kaas-
lased olid niivõrt pealesundivad, esimese vabaduse tunne niivõrt
valdav, et raske oli kõike kaasa tegemata jätta, raske oli ulaelu
elamata jätta. Kui meeles pidada, et tolleaegne üliõpilaskond
moodustas enam-vähem ühtlase ja üksmeelse korporatsiooni, et
iga uustulnukas pidi läbi tegema peajoontes samalaadse dres-
suuri, nagu tänapäevgi vastavaist üliõpilasorganisatsioonidest
teada, siis nõudis ulaelust hoidumine vägagi suurt tahtejõudu ja
iseloomukindlust.

Mida kõnelevad ülikooli ametlikud paberid K. J. Petersonist?
Matrikliraamatust nr. 1299. alt võib lugeda, et 7. jaan. 1819.
a.²⁹⁾ immatrikuleeritud „Christian Jacob Petersohn“ on sünd.
2. märtsil 1801 Riias. Vanemad: „Jacob Petersohn, Ehstnischer
Küster in Riga.“ (NB. ‘Küster’ ei tule mõista siin praeguses tä-
henduses, vaid tolleaegses baltisaksa lõnamurdes tähendas see —
kellameest, kirikuteenrit.) Ema: Anne. Vanemate elukoht:
Riia. Teaduskonna lahtis: Theologie ja ülikoolist lahkumise
daatumiks — 15. mai 1820; tunnistas nr. 108.

Ülikooli professorite poolt valmiskirjutatud ja majandus-
osakonna sekretäri kätte antud nn. loengute subskriptsioonile-
hed, kuhu iga loenguid kuulata soovija üliõpilane pärast vas-
tava maksu tasumist — 10—15 rubla iga loengutsükli eest —
oma nime laskis kirjutada, ei ole täielikult meie päevini säilinud.
Selle tõttu on raske selgitada, missuguseid loenguid Peterson
ülikoolis kuulas. Säilinud materjali hulgas on ainult üks prof.
Hezel'i subskriptsioonileht 1819. a. II sem., kus esineb ka Peter-
soni nimi³⁰⁾. Nimelt on prof. Hezel tähendatud semestril peale
muu lugenud Hiibi raamatu eksegeesi heebreakeelse algteksti
põhjal 3 korda ja süüria keelt teoreetiliselt ning praktiliselt 1
kord nädalas. Kummagi loenguseeria kuulajate nimestikus esineb
ka Petersoni nimi, kusjuures mõlemal korral tema, nagu mõne
teisegi nime taha maksusumma asemele on kirjutatud: „frey“. Kuigi
Petersoni nimi 1819.—1820. a. kordagi ei esine õppemak-
sust vabastatud üliõpilaste üldnimestikus, oli ta seekord nende
kahe loenguseeria maksust vabastatud. Et loengute eest lae-
kuvad summad sai iga professor endale, kusjuures majandusosa-
kond täitis ainult sissekasseerija osa, siis olenes nende heast
tahtmisest, kui palju nad oma kuulajaid loengumaksust vabas-
tasid. — Lisaandmeid Petersoni kuulatud loengute kohta leiame
temale ülikoolist lahkumisel 15. mail 1820. a. väljaantud tunnis-

²⁸⁾ Bilder aus dem Dorpater Universitätsleben zu Anfang der
zwanziger Jahre. Rig. Almanach 1891, lk. 2.

²⁹⁾ Mitte 1817. a., nagu on lugeda V. Juhanson kirjutises „Esi-
mesed eesti üliõpilased ja Eesti Üliõpilaste Selts“ koguteoses „Eesti üli-
õpilaskonna ajalugu“, lk. 89.

³⁰⁾ TÜA (= Tartu Ülikooli Arhiiv). Die Subscriptionen zu den
Vorlesungen betreffend, 1803—1819. — ERKA.

tisest³¹⁾. Sellest selgub, et Peterson „on huvi ja usinusega (mit Interesse und Fleiss) kuulunud kolleegiuminõuniku härra dr. Hezeli järgmisi loenguid“: heebrea keele teist kursust, kaldea keelt, Genesisi (Moosese esim. raamatu) eksegeesi, araabia-kuufi numismaatikat ja ülalmainitud Hiiobi raamatu eksegeesi ning süüria keelt³²⁾. Ja see ongi kõik. Peab järeldama, et teistele loengutele Peterson end oma ülikooliaja kestel ei kirjutanudki, sest vaevalt on võimalik, et ta oleks lasknud endale puuduliku tunnistise välja kirjutada.

Nii siis kogu üliõpilasaja kestel on Petersoni eriti veedelnud kuulata teoloog Hezeli loenguid, isegi siis veel, kui ta usuteaduskonnast oli filosoofiateaduskonda üle läinud. Ülemineku-aega ei ole korda läinud selgitada, kuid kindel on see, et juba mainitud tunnistis ülikoolist lahkumise kohta on välja antud „dem Studierenden der Philologie, Herrn Christian Jacob Peterson“³³⁾. Seni ainumaksev olnud G. Suitsu seletus fakulteedi vahetamise kohta on tahtnud Petersoni usuteaduskonnast lahkumise põhjuseks pidada vastuolu tema vabamõtlemise ning „vagatsevasse dogmasundusse juhitud usuteaduse“ vahel ja sellest järeldanud lahkõla Petersoni ning tema vaimulikust seisusest toetajate vahel, mille tulemuseks olnud siis toetise ja edasiõppimis-võimaluste kaotamine³³⁾. Siin esitatud andmed aga kõnelevad kõigiti G. Suitsu arvamuse vastu. Samuti ka ajutine jahedus Peterson-Sonntagi suhetes ei olnud niivõrt tingitud, nagu kohe alamal näeme, vastakatest meelsustest kui just Petersoni üliõpilasaja eluviisidest, mis Sonntagi arvates jätsid mõndagi soovida. Hiljemini, kui Peterson oli uuesti Riiga elama asunud, on Sonntag ja teised toetajad jälle olnud alati abivalmis temale teenistus- ja töövõimalusi hankima. Meelsusest tingitud võõrdumist ei saa järeldada ka Sonntagi kirjutatud nekroloogist.

Elamisvõimaluste kitsikus on ähvardanud Petersoni juba ülikooli esimesel semestril ja seega omalt poolt takistanud teda täie jõuga õpinguile andumast. Juba immatrikuleerimispäevaga on dateeritud esimene toetisepalve Sonntagile ja lubadus „seda, mis Teie lahkus mulle osaks laseb saada, omalt poolt tõesti hästi tahan tarvitada“³⁴⁾. Järgmine, umbes kuu aega hiljemini kirju-

31) T.Ü.A. Acta des Conseils und Directorii enthaltend die der Studierenden während ihres Aufenthalts auf der Universität und bey ihrem Abgange von derselben ertheilte Attestate und General-Testimonia., Vol. XIII, lk. 131. — ERKA.

32) Võrreldes lõputunnistise andmeid ülikooli loengute kavadega selgub, et prof. Hezel luges heebrea keele teist kursust ladina keeles (5 t. nädalas) ja kaldea keele kursust (1 t. näd.) 1819. a. I semestril ning Genesisi eksegeesi (3 t. näd.) ja araabia numismaatikat (2 t. näd.) 1820. a. I semestril.

33) E. Biogr. Leks., lk. 376.

34) Kiri Sonntagile 7. jaan. 1819. Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 105 ja 109.

tatud kiri laseb oletada, et toetist on saadud, kuid arvatavasti ei olnud see summa kuigi suur³⁵⁾. On teada, et Peterson ei olnud ainus abivajaja, sest Sonntagi hiigla-kirjakogus Riias on hulgana noorte üliõpilaste toetisepalveid just samast ajast. — Ka ülikooli määrsummadest stipendiumi saamine, nagu praegugi, ei olnud esimesel semestril võimalik ja Petersonil tuli ahistava olukorraga leppida. Samal semestril enne lihavõttepühi oli hoolekandja Sonntag nähtavasti Freytagilt oma teiste hoolealuste kohta järele pärinud, sest see vastab lihavõtteil, et „Spohrer'i ja Petersohniga ei ole ma veel kõnelnud. Kohe kui ma välja minna võin, tahan nad üles otsida ja sellest Teile teatada“³⁶⁾. See lubatud kiri aga ei ole säilinud, nii et jääb teadmatuks, millise aruande Freytag esitas³⁷⁾.

1819. a. suvevaheajal oli Peterson käinud Riias. Selle teekonna meeolusid avaldab „Laul, kui ma Tartust läksin Ria pole, omma vannemad vatama; tehtud on se laul Tulekõrtsis“³⁸⁾. Enne sügissemestri tegelikku algust (ametlikult algas semester 1. aug., loengud tavaliselt sama kuu keskpaigu) on ta aga aegsasti Tartus. Nimelt loeme Tartu üliõpilaste ülevaatliku kombi-
lusregistri mahukast köitest sel puhul järgmist: „Stud. th. Ferd. Friedr. Vierhoff aus Kurland“ ja „stud. th. Christ. Jacob Petersohn aus Riga“ on rektori käskotsusega 1. aug. „zu einer zweimal vier und zwanzigstündigen Karzerstrafe condemnirt“ „wegen des späten Aufenthalts auf den Strassen und des dadurch bewirkten Ergreifens von Seiten der Patrouille“. Ja lahtris, kus vastatakse küsimusele, kas otsus täidetud või muudetud, seisab lakooniline: „Erfüllt“³⁹⁾. Tegelikult oli süü siiski veidi suurem kui ainult hiline tänaval viibimine. Lähemalt selgub see ülikooli kohtuistungil 1819. a. 4. aug. protokollist⁴⁰⁾, millest osa võtsid rector magnificus Ewers, õigusteaduskonna dekaan prof. Dabelow ja ülikooli sündik von Ungern-Sternberg. Rektor Ewers teatas seal linna politseimeistri von Gessinsky ettekande põhjal, et 30. juuli õhtul peale kella ühtteistkümmet (üliõpilastel oli luba ainult kella 11-ni väljas liikuda!) oli politseipatrull tabanud tähendatud kaks üliõpilast ja need tänaval ebaviisaka ülespidamise tõttu („un-

³⁵⁾ Kiri Sonntagile 13. veebr. Seals., lk. 106 ja 109.

³⁶⁾ Freytagi kiri Sonntagile. RiLRk.

³⁷⁾ Kui eeldada, et Peterson oma käsikirjalises värsivihus on kinni pidanud kronoloogilisest järjekorrast, siis võiks arvata, et 1819. a. I sem. ei olnud temale soodus ka kirjanduslikuks loominguks, sest sellest ajast on pärit ainult üks „Römolaul“. Laulud, pävaraamat ja kirjad, lk. 141.

³⁸⁾ Seals., lk. 141. — G. Suits (Võitluse päivil, lk. 37) on dateerinud selle luuletise küll 1820. aastaga, kuid see ei näi paika pidavat.

³⁹⁾ TÜA. Catalogus morum der Studierenden auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. — ERKA.

⁴⁰⁾ TÜA. General-Protocoll des Kaiserlichen Dorpatischen Universitäts-Gerichts. 1819, nr. 144. — ERKA.

anständigen Betragens wegen auf der Strasse“) rektori juurde toimetanud. Rektor olevat siis neid selle eest kahepäevase kartseritrahviga karistanud. Kohus ühines rektori otsusega ja kinnitas selle ⁴¹⁾.

Selle kahepäevase kartserisistumisega oli siis Peterson mõni nädal enne iga-aastast suurt rebaste kommerssi saavutanud oma kaaslaste poolt pärisburši tunnustuse, sest tollaegsete üliõpilaste üldmaksva renomistliku arusaamise järgi polnud ükski täiesti ehtis burš, kes kordagi kartseris ei olnud istunud. Ja ka tegelikult ei olnud see mingi raske karistus, vaid hoopis vastupidi: sellega saadi üldise huvi keskuseks ja päevakangelaseks, pealegi kui kaaslased alkoholi-auru all veel rongkäigu korraldasid ja süüaluse kuni kartseri ukseni saatsid või kandsid, teda seal külastasid ja karistusaja lõppemisel sama pidulikult tema vabanemist pühtisid. Mitte ainult kohalikud keelekandjad ei sosistanud, et Tartu ülikooli kartser oli kõrts ja veel enamgi, — ülikooli kõrgem võimukandja kuraator kirjutas rektorile, et „Tartu kartser... on nähtavasti selleks sisse seatud, et kinniistuja ja tema külaliste kõige madalamaid lõbusid teenida“ ⁴²⁾. Oli avalik saladus, et kartserisistujate külastajad ja külakostitoojad ei kuulunud mitte ainult oma kaasvõitlejate, vaid ka vastassugupoole esindajate hulka. — Teiselt poolt aga oli Peterson selle kartserikaristusega kaotanud õiguse pretendeerida ülikooli stipendiumile, mida ta kahtlematult vägagi oleks vajanud. Kaaskannataja Vierhoff oli esitanud ülikooli valitsusele küll sellekohase palve, kuid see jäeti tähele panemata. Ülikoolinõukogu protokollide põhjal ei ole Peterson sellekohast soovi avaldanudki, vist ette teades, et see niikuinii jääb tagajärjeta.

Tollel 1819. a. sügissemestril oli tema elujärg kujunenud vägagi kibedaks ja masendavaks; alatoitluse ja prassimise tagajärjel oli tervis läinud täiesti raisku. Kui ta aasta alul oli veel „Rõmulaulus“ hõisanud: „Ei nüüd leino-'eäl tulle Ennam mo suusta välja!“, siis juba sama aasta novembris, „Mardi Lutterusse päval“, kirjutas too 18-aastane nooruk oma viimased meieni säilinud värsid, mille sügavalt läbitunud ning läbielatud ridu läbib läheneva surma aimus — „Surma varjole minnema Peab maarahva laulja“ — ja mis tähistavad meeletehte kulminatsiooni ⁴³⁾. Muid otseseid andmeid sellest semestrist tema kohta ei olegi ⁴⁴⁾.

⁴¹⁾ Petersoni kartserikaaslane Vierhoff sai surma kahevõitlusel 30. märtsil 1820. Ta oli küll ainult sekundandina sellest osa võtnud, kuid teadmata kombel oli ühe duellandi rapiir teda surmavalt rinnust tabanud.

⁴²⁾ Kuraator Klinger'i kiri rektor Grindel'ile 7. nov. 1811. M. Rieger, Fr. M. Klinger II. Briefbuch (1896), lk. 279.

⁴³⁾ Laulud, pävaraamat ja kirjad, lk. 145.

⁴⁴⁾ 1819. a. dateeritud on varemajal ajal olnud prof. K. Morgenstern'i käsikirjade hulgas (Tartu Ülik. raamatukogus) üks K. J. Petersoni

1820. a. märtsist on säilinud üks Freytagi kiri, mis osaliselt valgustab ka Petersoni 1819. a. sügissemestri elujärke. Sonntag oli Freytagilt Petersoni kohta järele pärinud ja see vastas: „Teie küsimust Petersoni kohta ei ole mul võimalik täpsalt vastata, sest et ma näen teda väga harva. Muu seas siiski näib mulle, et ta joomise suhtes sel semestril enam mõõtu peab kui eelmisel. Ma lasksin ta enda juurde paluda ja lugesin Teie kirjast talle selle koha ette, mis teda väga näis puudutavat (was ihn sehr nahe zu gehen schien). Tema rõivastuse näilist iseäratsust (Renominsterey) vabandab küll see kurb olukord, milles ta siin elab. Tal on ainult üks ainus, pealegi kulunud kuub; ma kinkisin talle tema suureks rõõmuks ühe musta kuue“⁴⁵).

1819. a. jõuluvaheajal käis ta jala Riias, nagu võib järeldada tema päevaraamatu viimasest märkmest „Üks jut“. Järgmisel semestril oli ta uuesti Tartus, lahkus siit aga nüüd juba enne semestri lõppu ja ühtlasi lõplikult ülikoolist. 15. mail 1820. a. nr. 108. all ülikoolinõukogu poolt antud tunnistises tõendatakse, et selle omanik on 7. jaan. 1819 kuni 15. maini 1820 kuulunud juba varemalt mainitud loenguid ning edasi: „Et ta ühtegi eksamit pole õiendanud, siis ei tea nõukogu tema omandatud teadmiste üle midagi otsustada; ja et ta eeskirjade kohaselt ei ole 3-aastast kursust lõpetanud, ei saa tal olla ka mingeid pretensioone riigteenistuses avansseerimiseks, nagu need Vene ülikoolide üliõpilastele kõigekõrgemalt poolt kinnitatud esialgsete määrustega rahvahariduse kohta ja kõigekõrgema 1809. a. 6. aug. nimelise ukaasiga on kindlustatud.“ Lõppeks ei jää mainimata ka tema kahepäevane kartserisistumine, kuid hariliku vormi järgi valmistatud tunnistise mustandi lõppu on rektor Ewers nähtavasti selleks, et kartserikaristuse puänteeritud mõju tunnistisel vähendada ja vabandada, oma käega juurde kirjutanud: „muidu aga ühtegi põhjust endaga rahulolematuseks mitte andnud“⁴⁶).

Kõigis lootustes pettununa, „õpinguis takistunud tudengina“ lahkus siis Kristjan Jaak Peterson 1820. a. õitsval kevadel Tartust.

4.

Enne kui asuda Petersoni edaspidise elukäigu jälgimisele, on põhjust peatuda ühel küsimusel, mille senini maksev olnud lahendus vajaks revideerimist, s. o. Peterson-Masing'i vahekorra küsimus. Nagu juba ülemal tähendatud, saatis Rosenplänter 1819. a. aprilli lõpul või mai alul kaks Petersoni tõlgitud Anakreon'i sal-

käikiri „Etwas über die Konsonanten“, — arvatavasti samasisuline kui Rosenplänteri „Beiträge“ XIII avaldatud kirjutis, hiljemini aga kaotsi läinud. Vt. Catalogus MSS. et Bibliothecae C. Morgenstern. Dorpati 1868, lk. VI.

⁴⁵) Freytagi kiri Sonntag'ile 14. märts. 1820. Riia Jakobi kiriku arhiivis.

⁴⁶) Vt. allmärkus 31.

mikut Masing'ile arvustamiseks ja otsuse saamiseks, kas neid oma ajakirjas „Beiträge“ avaldada või mitte. Masing andis selle peale 17. mail samal aastal nende kohta kaunis järsult eitava otsuse ega soovitanud neid avaldada⁴⁷⁾. G. Suits oma esimeses kirjutises Petersonist tõstis selle fakti eriliselt välja ja polemiseerides V. Reiman'i poolt Petersoni värsitoodangu kohta antud hinnangu vastu väitis järgmist: „Muudkui loe ja imesta. Aga õiguse pärast pole tarvis imestadagi, sest vastand Petersoni ja nimetatud arvustajate vahel [on mõeldud O. W. Masing ja V. Reiman; M. L.], — see on üks avaldus igavesest vastandist „vana“ ja „noore“ vahel! Kuid kõige selle tagajärjeks on olnud, et Petersoni laulud — trükk ei ole pääsenud“⁴⁸⁾. Et see G. Suitsu poleemiline võte kindla faktina pea üksmeelselt ja ilma kontrollimata on vastu võetud ka pärastistesse kirjandusajaloolistesse käsitletusse⁴⁹⁾, kusjuures talle on antud niivõrt oluline ja ulatuslik tähendus, et valgus on ikka koondatud Petersoni ümber ja vari langetatud Masingile, siis võib säärasest ainekäsitlusest juba a priori välja lugeda ebakriitilisust ja tendentslikku ebaproportsionaalsust. Seetõttu tahetaksegi siin leida vastust küsimustele, kuivõrt õigustatud oli Masingi eitav otsus Petersoni kohta, kas oli see tingitud sugupõlvade-vahelisest antagonismist ja kas selle eitava otsuse tagajärjel jäid Petersoni laulud trükist ilmutama, nagu senini on väidetud.

Kui nüüd katsuda vastust anda esimesele küsimusele, arvestades sel puhul mitte üksi Masingi erinevaid seisukohti kirjandusesteeetilistes arusaamistes, vaid ka tolleaegse lugeja, „maarahva“ nõudeid kirjanduse kohta, kellele Petersoni laulud tema enda sõnade järgi õieti olid määratud, siis peab tahtes-tahtmata möönma, et Masingi eitav seisukoht oli õigustatud. On ju selge, et need tõlkekatsed on Petersoni värsitoodangus kõige väheütleavamad ja ilmetumad. Ka ei saanud Masing, kelle kogu energia muude ürituste kõrval oli suunatud ühtlase, murde- ja muist erinevustest vaba kirjakeele fikseerimisele, — ei saanud lubada teissugust keeletarvitamist ka siis, kui seda rakendati värsside tegemiseks. Ja lõppeks, nii vähe kui Rosenplänteri teaduslikke eesmarke taotlev ja saksa keelt kõnelevale haritlaskonnale määratud ajakiri oli neile luuletistele sobivaks avaldamiskohaks, sama vähe vastukõla oleksid leidnud need elukauged ning võõrad oodid ja karjaselaulud

⁴⁷⁾ O. W. Masingi kiri Kr. J. Petersonist. Looming 1923, lk. 138—139. — Kirja on eesti keelde tõlkinud ja avaldanud „Loomingu“ selleaegse toimetaja hr. Fr. Tuglase teatel G. Suits. Kirja originaalkäskikiri leidub Masingi kirjade hulgas Rosenplänterile Õpet. E. Seltsi kogus.

⁴⁸⁾ Võitluse päivil, lk. 39; ka E. Biogr. Leks., lk. 376.

⁴⁹⁾ A. Paltser, „Laulud, päevaraamat ja kirjad“, eessõna, lk. 11; H. Brindfeldt, Kr. J. Peterson ja O. W. Masing. Looming 1923, lk. 129—137 jt.

ka mõnel muul viisil paljundatult piibli ja lauluraamatu vaevalistest veerimisest edasijõudmata maarahva juures. — Ainult need põhjused olid mõõduandvad Masingi ägedalt eitava otsuse tegemisel, mingeid muid põhjusi on võimatu tema kirjast välja lugeda, hoolimata sellest, et senised interpreteerijad on püüdnud tema karmi otsust näidata veelgi karmimana. Selleks, et kord poleemilises õhinas väljapaisatud väidet veelgi veenvamaks muuta, on kõrvale vaadatud neist positiivseist Petersoni kohta käivatest väljendustest, mis olid Masingi sulest varisenud paberile niihästi kõnealusel kirjas kui ka mujal. Sest kuidas teisiti seletada seda talitusviisi, kui näiteks Masingi lausest: „Tahtmata noormehe püüdu mitte tunnustada või ta huvi alla hinnata“ on tõlkimisel välja jäetud järgnev lauseosa — „mida ma mõlemaid tunnustades oma teenitud kohale asetan“⁵⁰); kui sama kirja lõpposa, kus Masing annab õpetusi, nagu iga kogenum jagab neid esimesi suleharjutusi tegevale nooremale, on hoopis tõlkimata ja avaldamata jäetud: „Harjutagu noormees nii eesti kui ka muus keeltes, mis ta aga õpib, artiklite kirjutamist, säilitagu neid, lugegu neid aeg-ajalt uuesti, küllap ta siis enam näeb ja õpib nägema, et tema ‚Machwerk‘ kõlbab selleks, et ära põletada“ jne. Samuti on tähele panemata jäetud see positiivne otsus, mille on Masing kunagi teinekord andnud Petersoni artikli: „Etwas über die Ehstnische Sprache“ kohta⁵¹). Ja üks olnud ka see Masing, kes 1820. a. kogu oma autoriteedi ning ägedusega Petersoni eest välja astus ja Sonntagit vaheseisemist nõudis, kui Tartu tsensor tahtis Gananderi „Mythologia fennica“ saksakeelse ümbertöötise väljaandmise ristiusu teotamise pärast ära keelata (vt. alamal). — Jätkub vahest neist näiteist, et Masingi ja Petersoni puhul veenduda sugupõlvede vaenu olematuses^{51a}).

Samuti asjata on senini Masingi andeksandmatuks patuks peetud, ikka ainult teda selle eest vastutavaks tehtud, nagu oleks just tema eitav otsus mõjutanud seevõrt Rosenplänterit, et ta Petersoni värsikatsed avaldamata jättis, mistõttu need eesti kirjanduse suureks kahjuks jäid tervelt kaheksakümneks aastaks täiesti tundmatuks. Kui nüüd kord süüdlase otsimisele on asu-

⁵⁰) Looming 1923, lk. 139. — Ka tõlkimisel on Masingi sõnastus mõnikord „tugevamini“ väljendatud, kui seda lubab originaal, näit. ‚nonsensialisch‘ = ‚ogar mõttetus‘ jne.

⁵¹) Kr. J. Peterson's Literärischer Nachlass. Õpet. E. Selts. M. A. 16:23.

^{51a}) Kunas Masingi ja Petersoni isiklik tutvunemine on toimunud, seda pole võimalik selgitada. Kuid et nad ka isiklikult kokku on puutunud, see selgub ühest Petersoni seniavaldamata kirjast Rosenplänterile: — „Konsistoriumiassessor härra Masingiga puutusin ma siin [Riias] kokku. Ta laseb Teid südamest tervitada. Suurt rõõmu on mulle teinud tema eesti nädalalehed. Oleks soovida, et nad hästi leviksid“. Kiri Riiast 15. veebr. 1821. Õp. E. Selts. M. A. 135:30.

tud ja seda leida tahetud, siis tuleks küll hoopis vastupidiselt, kui mitte peasüüdlaseks, siis vähemalt kaasvastutajaks tunnistada Rosenplänter. Kõige pealt on teada, et Peterson juba 1818. a. Riist on saatnud oma oode Rosenplänterile arvustamiseks⁵²⁾, ja samuti on väga tõenäoline, et kõik temale läkitatud Petersoni värsisaadetised on jõudnud sihtkohta ammu enne Masingi eitavat otsust kahe tõlkekatse kohta. Nimelt kui võrrelda neid Petersoni luuletiste variante, mis Rosenplänter peale tema surma ühes muude käsikirjadega on koondanud „Kr. J. Peterson's Literärischer Nachlass“ nimelisse vihku, tema enda poolt dateeritud algtekstidega, siis selgub, et need kõik on kirjutatud 1818. a. Et 1819. a. esimesel üliõpilassemestril Petersoni huvid ja harrastused olid suunatud teisale ning luuletamine oli jäänud kõrvaliseks asjaks, — nagu varemini tähendatud, on sellest ajast teada ainult üks luuletis, — siis võib arvata, et luuletiste Rosenplänterile saatmine toimus varsti pärast nende valmiskirjutamist, kas 1818. a. lõpul või 1819. a. alul. Ja edasi, kui Peterson saatis oma luuletised Rosenplänterile tõesti trükkis avaldamiseks ja Rosenplänter kavatses neid avaldada, siis on üsna loomulik küsida, miks ei saatnud Rosenplänter kõiki tema käes olevaid Petersoni laule Masingile arvustamiseks, ja miks mitte otsekohe pärast nende tema kätte jõudmist, pealegi kui ta just 1818. a. lõpul ja järgneva alul korraldas „Beiträge“ XIII vihu trükkivalmis⁵³⁾? Vastus sellele on aga vist kaunis lihtne, millele juba ülemal viidatud, — tema „Beiträge“ oli teaduslik ajakiri, kus muu seas on avaldatud ka värse, valme jne. ainult keelenäidetena. Samuti keelenäidetena kavatses vist Rosenplänter avaldada ka Anakreon'i tõlked, kuid et ta keele asjus Masingit otsustusvõimelisemaks pidas, eriti kui Petersoni keeletarvitus tunduvalt erines tavalisest kirjakeelest, siis saatis ta need enne temale tutvumiseks. Masing andis eitava otsuse ja tõlked jäid avaldamata. Et Rosenplänteri ajakiri ei olnud tema värssidele sobivaks avaldamiskohaks, seda teadis väga hästi ka Peterson ega lisanud selle tõttu neile mingisugust avaldamissoovi, küll aga palus, et Rosenplänter neid arvustaks. Tõsi küll, G. Suits on esile tõstnud ka Petersoni luuletiste avaldamissoovi nurjumist⁵⁴⁾, kuid selle väitmiseks puuduvad vähemalt praeguse ni igasugused andmed. Kokku võttes võib seega arvata, et nagu oma luuletiste „Beiträge'des“ avaldamise mõtte juures ei olnud Peterson isiklikult tegev, samuti jäi talle tundmatuks ka Masingi erakirjas nende kohta avaldatud negatiivne arvustus. Lõpliku vastuse selle kohta annaksid muidugi kas Petersoni kirjad

⁵²⁾ Petersoni kiri Rosenplänterile 20. okt. 1818. Laulud, päeva-
raamat ja kirjad, lk. 105, 108 ja 154.

⁵³⁾ „Beiträge“ XIII vihu eessõna on kirjutatud 20. veebr. 1819,
trükkiluba saadud küll alles aasta hiljemini — 17. veebr. 1820.

⁵⁴⁾ E. Biogr. Leks., lk. 376.

Rosenplänterile, mis aga vist enamikus jäädavalt kaotsi on läinud, või Rosenplänteri kirjad Petersonile, mille avastamine on ehk veel võimalik.

Eeltoodu põhjal on vahest selgunud, et kõnesolnud küsimuses ei oleks tänapäeval enam põhjust kalduda tunderõhutatud valguse ja varju jagamisele, paisutatud antipaatiate ja sümpaatiate avaldamisele ega ka olematu süüdlase otsimisele. Süüdi ei olnud Petersoni laulude omal ajal trükkimata jäämises õieti keegi, ei Peterson ise, Rosenplänter ega ka Masing, kuigi tagantjärele võib-olla üksmeelselt tahaksime, et tolleaegsete asjade käik oleks olnud teissugune, kuigi nüüd oleme veendunud, et Petersoni laulude varjule jäämine on olnud läinud sajandi eesti kirjanduse arengu seisukohalt kahtlemata suureks kaotuseks.

5.

Petersoni lühikesest elukäigust on jäänud käsitlemata ainult veel paar põgusat ja hämarat eluaastat, — hämarat mitte ainult kasutada oleva faktilise andmestiku vähesuse tõttu, vaid hämaruse, loodangu poole viisid kiirete sammudega ka kõik järgnevad nädalad ja kuud. Tartus veedetud poolteist üliõpilasaastat kõiki mõtteid ja meeli kõitvas vabaduste ning võimaluste mitmekesisuses ei olnud ainult pöördelise tähendusega tema kõrgelennuliste harrastuste ning huvide süvendamisel, nad näitasid varsti ka konkreetsete võimaluste vähesust ja piiride olemasolu, mille ületamine eeldas maiste varade omandamist. Need poolteist aastat olid olnud küllaltki karmid ka selleks, et vaevu lapse-east välja jõudnud noormehe kehalisele ja vaimlisele tervisele suruda jäädavat pitsarit, enneaege kõdunemise ja surmamärki. Ka Tartu olude ahistavast ringist põgenemine ei viinud vastu enam paremale tulevikule, see oli purustatud tiibadega tagasipöördumine sinna, kust uhket kotkalendu oli alatud. Kodu oli küll kohaks, kuhu hea oli pikema eemaloleku järel korraks jõuda oma vanemaid vaatama, vana isaga head juttu ajama, „puddel öllut ees ja pibud suus“, kus nüüdki võis loota igapäevasest ängistavast leivamurest ajutist vabanemist ja uuteks ülesanneteks toibumist, kuid see ei olnud enam püsivaks koduks. Riia Jakobi kiriku kellamehe madal ning ähmane kamber ei saanud enam olla püsivaks koduks sellele, kes oli näinud kauguste veetlevat avarust, kes oli maitsnud elu hea- ja kurjatundmis-puu mõrumagusat vilja ja oli joonud teadmiste-, teadustejanu üha suurendavast karikast. See võis olla ainult sunnitud peatuspaigaks, ajutiseks puhkejaamaks.

Ja nii ootaski Petersoni Riias hall argipäev ühes heebrea, kreeka, ladina, vene, inglise ja saksa keele ning matemaatika vaimutapva tundideandmisega. Riias lõpetas ta ka vist juba Tartus alatud Ganander'i „Mythologia fennica“ järgi ümber-

töötatud „Finnische Mythologie“ käsikirja⁵⁵). Enne selle töö lõpetamist on juba Sonntag ja Rosenplänter kirju vahetades harutanud tema honorari küsimust. Nii küsis hoolitsev Sonntag 24. aug. 1820, „kuidas on mõeldud selle 100 rublaga Petersonile rootsi keelest tehtud tõlke eest? Hõbedas näib see mulle palju, banko aga vähe“⁵⁶). Ja 2. sept. s. a. vastas Rosenplänter, et ta olevat Petersonile pakkunud siiski banko 100 rubla, millega see ka täiesti nõustunud⁵⁷). Käsikiri oli peagi valmis ja kirjastajagi leitud, nii et trükkimisega oleks võidud õige pea alata, kuid siis tulid vahele tsensoritakistused ja teos võis ilmuda alles poolteise aasta pärast, 1822. a. kevadel.

Et Tartu tsensoriarhiivi materjalid neist aastaist pole säilinud, siis on võimalik kogu küsimuse mitmesuguseid keerdkäike valgustada ainult osaliselt, asjaosaliste juhuliselt säilinud kirjade põhjal. — Käsikiri läks vist õige varsti peale selle valmimist harilikus korras Tartu ülikooli juures oleva tsensuurikomitee kätte, kes selle ülikooli toleaegele eesti keele lektorile L. W. Moritz'ile arvustamiseks andis. Mõtete lahkumineku tõttu aga viibis tsensuurikomitee otsus, millest nähtavasti Rosenplänteri kaudu teada saades Masing alarmeeris asja kaitseks Sonntagi. „Väike tsensor Moritz“ olevat Petersoni mütoloogia pärast kohtuvat lärmi tõstnud, kuid teised komitee liikmed pooldanud siiski teose lubamist. „Et Moritz pastorina selle aja kohta väga laialt ja ühtlasi väga jumalameelepäraselt on suu täis võtnud, siis ustakse kaunis tõenäoliselt, et ta varsti Tartu konsistooriumi assessori kohalt konsistooriuminõunikuks avansseerib. Muu seas aga kahetsetakse väga, et nii huvitav teos, nagu seda on J. Petersoni töö, nüüd kaotsi peab minema. — Kaua säärane tõbi (Influenza) veel kestab?“ jne.⁵⁸). Masingi tabavalt pihta andev ja denuntseeriv kiri oligi varsti soovitud mõju avaldanud, sest juba 2. jaan. 1821 on pärit Moritzi pikk ning põiklev vastus Sonntagi arupärimisele. Ta vabandab ja õigustab oma tegevust salajaste ettekirjutistega, milles nõutavat vähemagi kahtluse korral käsikirjade Peterburi tsensuuri-peakomitee kätte saatmist; tema olevat autoreile, eriti Rosenplänterile, kõigiti vastu tulnud ja eraviisil soovitanud neil käsikirju parandada, millega ta paljusid halbade tagajärgede eest hoidnud. Et Rosenplänter kangekaelselt ei olevat tema head nõu kuulda võtnud, siis polevat temal muud üle jäänud kui käsikiri ühes oma eitava otsusega tsensuurikomiteele lõplikuks seisukohavõtmiseks anda. Edasi tsiteerib ta enda otsust, millest selgub, et teda kui teoloogile ole-

⁵⁵) Eessõna kirjutatud 27. sept. 1820. a.

⁵⁶) Kiri Rosenplänterile. Õpet. E. Selts. M. A. 132:43. — Rahakursi languse tõttu oli paberraha (banko) $3\frac{3}{4}$ korda hõbedast odavam.

⁵⁷) Kiri Sonntagile 2. sept. 1820. — Riia Jakobi kiriku arhiiv.

⁵⁸) Kiri Sonntagile 14. dets. 1820. — Riia Jakobi kiriku arhiiv.

vat eriti pahandanud Jeesuse, neitsi Maarja ja teiste pühade nimede tarvitamine ühenduses igasuguste paganausu jumalustega, mistõttu ta loobuvat tsenseerimisest ja jätvat selle mütoloogide hooliks. Tema kui teoloog saavat seda teost ainult eitada⁵⁹⁾).

Ka Tartu tsensuurikomitee ei julgenud lõppotsust teha, vaid saatis käsikirja Peterburi peakomiteele. Kui Peterson sellest teada sai, kirjutas ta Rosenplänterile: „Meie mütoloogiat näivad kõik fuuriad taga kiusavat, — arvatavasti võiksid nende arvu mütoloogia tagakiusajad ise kaunis täpsalt teatada. Härra tseensor Moritz, nagu ma arvan, ei mõistnud vist säärase ketserliku raamatuga midagi peale hakata ja saatis ta sellepärast Peterburi tsensuurikomiteele.“ Mütoloogia registri olevat ta selle tõttu veidi hooletusse jätnud, kuid lubab selle siiski varsti ära saata⁶⁰⁾. Petersoni käsikirja edaspidise saatuse kohta puuduvad lähemad andmed kuid igatahes kulus veel pea terve aasta, enne kui Tartu tseensor Rambach trükiloa andis⁶¹⁾. Ühtlasi selgub ka, et trüki-eksemplarides puuduvad kõik need tseensor Moritzi poolt märgitud ristiisku teotavad kohad, järjekult nad kustutati kas Peterburi või Tartu tsensuurikomitees.

Tartus algatatud ja Riias lõpule viidud „Finnische Mythologie“ on jäänud tema ainsaks ulatuslikumaks ja oma aja kohta ka kaalukamaks tööks. Ühekski elamistarbeid rahuldavaks tööalaks kutselist ettevalmistust saamatu ~~on~~ Petersoni kogu energia ^{an} Riias kulunud igapäevaste leivamurede kammitsast lahti rabelemiseks. Killustava ja väsitava argitöö kõrvalt on nähtavasti ainult harukordadel mahti ja jõudu jätkunud lemmikharrastuste jälgimiseks. Nii on tema kirjandusliku pärandi kogujail ja hooldajail õnnestunud leida küll visandlikke, eesti rahvalaulude tõlkeid saksa keelde, Riia Hartmann'i kirjastuse ülesandel redigeeritud Heym'i vene-saksa-prantsuse keele sõnaraamatu käsikirja saksa-vene ja vene-saksakeelne osa ja — mis eriliselt tähelepandav — saksakeelseid originaalluuletisi, kuid ei midagi enam maarahva keeles. Näib, et Peterson ka siin oli sunnitud oma unistustest loobuma ja käima kaasaegse ühiskonna poolt ettedikteeritud teed, vahetama ka ilukõnelise maarahva lauliku kutse tulukama, majanduslikult varakamate ja ühiskondlikult mõõduandvamate kihtide teenistuses seisva ning neist sõltuva baltisaksa literaadiseisuse vastu. Tema enda sotsiaalne lähtekoht, igas suhtes pea ilma igasuguse kandejõuta talupojakiht oli selleks liiga madalal, liiga vaene, et oma erakordsete vaimuannete tõttu kaugele edasijõudnud poja eluvõrastele unistustele vähimatki

⁵⁹⁾ Kiri Sonntagile 2. jaan. 1821. — Riia Jakobi kiriku arhiiv.

⁶⁰⁾ Seniavaldamatu kiri 15. veebr. 1821. — Opet. E. Selts. M. A. 135: 30.

⁶¹⁾ 30. jaan. 1822. a.

reaalset tuge pakkuda. Karmi tõeluse ja teostamatute pettekujutluste vastuoludes lõhestunud Peterson ei suutnud kohaneda ega ennast maksma panna ka uues olukorras. Üha progresseeruv tiisikushaigus ja üliõpilasaastail kätteõpitud alkoholiuimastusest unustuse otsimine samal ajal aina kiirendasid tema vaimlise ja füüsilise isiku täielikku allakäiku. Endiselt trotslik teistest üle oleku ja eraldumise tarve, mis teda koolipoisipõlves oli tõuganud esialgu misjonärikuutsele ettevalmistavatele keeldumisharjutustele ning hiljemini keelteõppimisele, on elu lõpupäevil avaldust otsinud kõige veidramalt kombineeritud rõivastises. Seljas laia nahkvööga talupojakuub, peas must barett, pikad, õlgadeni langevad ja tuules lehvivad juuksed, nägu sünge ja käes kohutavalt suur okslik kepp — säärase kõigist võõrdununa ja kõiki oma veidra välimusega eemale tõrjuvana on nähtud teda Riia tänavail liikumas. Kodutult ümberhulkuva ulaharilase on lõppeks tema endine gümnaasiumi usuõpetaja, ülempastor Grave oma majja varjule viinud, tema eest hoolitsenud ja teda põetanud, kuid kõik oli juba hilja. Sama pastori majas on siis 23. juulil 1822 see rikkalikude algetega varustatud, kuid ikka teostamisvõimaluste piiratusse takerdunud elu lõpuni põlenud ⁶²⁾.

„Suur küllus nii kõlblat kui vaimlist jõudu, teadmiste ja lootuste suur varandus kirjandusele on temaga enneaegselt hauda langenud,“ konstateeris K. G. Sonntag oma hukkaläinud hoolealusele järelehüüet kirjutades. Kui selle heasoovliku kaasaeglase kahjutundeavaldus liikus üsna kindlasti tõeluse piirides, siis üle ajakaugede vahemaa tagasivaatava järelepõlve sõnavõtjaid on Petersonist kõneldes ikka haaranud säärane imetlushoog, et ilustus- ja ülistussõnade valingu tagant on raske olnud lahti koorida tema tõelist nägu. Mida kõike küll ei ole 17-aastase koolipoisi värsistatud tundepakitsustest ja päevaraamatu mõttekildudest välja loetud, kelle kaotust küll temas ei ole leinatud! — Lönnrot, Castrén ⁶³⁾ ja isegi vana Goethe ⁶⁴⁾ on pidanud lagedale ilmuma, et Petersoni vaimu suurus otse käegakatsutav oleks, kuigi mõõdupidavama vaatluse puhul oleks ehk hoopis sobivamat võrdkuju leitud näiteks saksa varavalminud ja samuti varakult läbipõlenud romantikute hulgast.

Tõsi küll, tundelise noormehe soovunistuste sõnastusest pingutatult kinni pidades võib sealt tõesti välja lugeda ka rahvuslikku iseteadvust, diogenesliiku eluviisi pooldamist, anakreontilise elupõletamise hülgamist ja palju muid, igas voorusliku elu käsiraa-

⁶²⁾ Rig. Tageblatt 1912, nr. 5.

⁶³⁾ W. Schultz Õpet. E. S-i koosolekul 1857. a. EÜS-i Album. Kuues leht, lk. 14.

⁶⁴⁾ H. Raudsepp, Lääne-Euroopa sentimentalism ja haletundeline vool eesti kirjanduses, Tallinna 1923, lk. 138—139.

tel

matus esinevaid põhilauseid. Siinamaani on kõigil seniseil Petersoni kohta sõnavõtjail täielik õigus, kuid käesolevas kirjutises on tahtud sammukese võrra edasi astuda ja jälgida nende ilusate ideaalide ellurõõndamist. Petersoni ülalesitatud elukäigu ja tegelikkude eluviiside kirjeldusest on ehk aga juba küllaldaselt selgunud nende petteliste unistuste realiseerimatus, ületamatu vastuolu teoreetiliselt omaksvõetud juhtnööride ja karmi tõsielu praktika vahel. Juba murrangulised Tartu üliõpilasaastad olid andnud Petersoni elule hoopis uue suuna, mis viis teda tähendatud soovunistustest aja kuludes ikka kaugemale, isegi nii kaugele, et kui tema eluiga ka pikem oleks olnud, siis temast küll vaevalt nende teostajat oleks saanud, sest vastuolude idu peitus juba temas endas.

125

Loodus oli teda varustanud küll suurte ja rikkalikkude vaimuannete ja eeldustega, mis eriti pärast Riia gümnaasiumi viljastavalt mõjustavat õhkkonnast läbikäimist aetasid tema ka sotsiaalses tõusuvõimaluste astmestikus küllaltki kõrgele, et sünnipärase lähtekohaga kontakti kaotada. Sama loodus oli aga teda vaeslapseks jätnud tugeva ja koordineeriva tahtejõu poolest, mis tema kaootilist isikut, tema irratsionaalseid põhitunge oleks ohjeldanud, mis tema loomupäraselt erisuundadele hargnevaid harrastusi oleks distsiplineerinud ja tema isiku uude keskkonda püsivalt juurutanud. Ei see olnud vist ainult puhtteoreetiline huvi, mis lapseohtu koolipoissi ajas nii mitmel korral pead murdma tahtevabaduse probleemi pärast. Küllap vist tunnetas ta oma tahtenõrkust ja tõrksate „ihho 'immode“ taltsutamisraskust juba siis, kui ta oma päevaraamatusse kirjutas, et alles siis inimene „saab keigevabam ollema, kui se ma[jilm] ja se ihho omma 'immodega temmal enam ei olle“⁶⁵⁾. — Selles psüühilises kaksinduses peitus tema isiku inimlik traagika ja ebaõnnestumise allikas.

M. Lepik.

65) Laulud, päevaraamat ja kirjad, lk. 173.